

هنر «عباسقلی خان»

و بی خبری ما

از عباسقلی خانی که مردم مشهد در ذهن دارند تا آن «واقف بزرگ دوران صفویه» زمین تا آسمان فاصله است

سیدی، خلخالی

حدود ۴۰۰سال از حضورش در خراسان می گذرد و هنوز نامش برای بسیاری از مردم مشهد و ایران آشناست. حرف خرید و سایل کوهنوردی که می شود، بسیاری بازار عباسقلی خان ورد زبانشان است، بازاری که در اصل نامش «سرای عزیزا...اف» است، اما به واسطه مسیر دسترسی آن که از کوچه موقوفه عباسقلی خان می گذرد، نزد مردم به همین نام معروف شده است. مردم مشهد و ایران به واسطه یک شعر معروف منسوب به ایرج میرزا هم عباسقلی خان را می شناسند. همان که هنوز هم برای نشان دادن نسبت موروثی ادب پدر و پسر ی زمزمه می شود: «داشت عباسقلی خان پسری، پسر بی ادب و بی هنری، نام او بود علیمردان خان...»

حال آنکه از این عباسقلی خانی که مردم مشهد در ذهن دارند تا آن «بیگلریگ» و «واقف بزرگ دوران صفویه»، زمین تا آسمان فاصله است. عباسقلی خان گزارش ما همان کسی است که مدرسه عباسقلی خان را

ساخت و ۷۶پارچه آبادی وقفش کرد. مدرسه ای که اکنون تنها مدرسه قدیمی به جامانده از دوره صفویه است و همچنان کاربری مدرسه دارد و در این مدت چند هزار طلبه را تربیت کرده است. این عباسقلی خان همان بیگلریگ خراسان بزرگ، والی با استاندار امروزی است، که روزگاری در عهد صفویه خطر هجوم ازبک ها را از سر مردم مشهد و خراسان دور کرد. اما این ویژگی های عباسقلی خان تاکنون کمتر شنیده شده است و او بیشتر به همان ۲شاخصه ای نزد مردم شناخته می شود که چندان نمی تواند معرفی باشد. بی شک دلیل ناآشنا بودن مردم با عباسقلی خان کوتاهی آن ها نیست. چیز بیشتری برای شناخت در دسترسشان نبوده است. در مدرسه عباسقلی خان همیشه به روی مردم عادی بسته بوده است و باینکه سال ۸۱در هفته وقف بازدید عمومی از آن ممکن شد و همان زمان هم وعده داده شد در آینده نزدیک در روزهای خاصی از هفته بازدید از این مدرسه برای مشهدی ها و زائران مجاز می شود، این اتفاق هرگز رخ

که شامل وقف نامه عباسقلی خان هم می شود، چاپ شده است. این خراسان پژوه سپس گریزی به تاریخچه خاندان شاملو می زند و می گوید: این دودمان به اندازه یک سلسله شاهنشاهی تاریخ دارند. در دوران صفویه برای مرزداری ایران در برابر خطر حمله ازبک ها و ترکمن ها، برخی قیایل ترک نژاد شیعه مذهب، از شام، روم و به طور کلی غرب، به شرق ایران و خراسان آمدند. در

میان این اقوام که «شاملو»، «روملو» و... نام داشتند، شاملوها قدرت بیشتری داشتند و بیگلریگ والی خراسان از میان این قوم که در هرات مستقر بودند انتخاب می شد. شاه عباس اول و دوم هم نزد این خاندان بزرگ شدند و به همین علت بعد از به سلطنت رسیدن آن ها، قدرت خاندان شاملو بیشتر شد.

چنان که این استاد تاریخ تعریف می کند، عباسقلی خان از بزرگان قوم شاملوست که

مدرسه علمیه عباسقلی خان شاملو مکانی تاریخی و دیدنی است که فرصت تماشای آن را می توان فقط از بیرون بنا داشت. می شود در ابتدای خیابان نواب صفوی و حاشیه زیرگذر ایستاد و به پنجره های چوبی حجره ها و نیز سردر آن که با مقرنس کاشی ترین شده است نگاه کرد. حضور طلبه های حوزه علمیه در این مدرسه، قوانین و مقررات خاص خود را دارد که منع ورود مردم به ویژه خانم ها از آن جمله است. ما به واسطه این گزارش، از یک دالان ورودی رهپ مانند عبور می کنیم و در حجره ای سمت راست حیاط، که دفتر تولیت است با مرتضی سپهری شاملو و پسرعمویش، غلامعلی، هم کلام می شویم. مستقیم سر این سؤال می رویم که آیا اسنادومدارکی در دست وارثان عباسقلی خان بیگلریگی هست که بتوان با آن ها موزه ای را راه انداخت؟

جواب علی آقای شاملو «نه» است. می گوید شاید بی ریا بودن جدش، عباسقلی خان، دلیل گمنامی اوست: ایشان کارهای بزرگی برای خراسان بزرگ کرده است. ۳۴سال در منصب بیگلریگی بوده و آرامش را به خراسان آورده است، اما به جز همین موقوفاتی که از او می دانیم، چیز بیشتری نمانده است.

بازماندگان فعلی شاملو همایش های متعددی درباره جدشان برگزار کرده اند تا شاید بتوان اسنادی را پیدا کرد، اما موفقیتی حاصل نشده است. علی آقا می گوید: برای تاریخ دان ها این سؤال پیش آمد که چرا نام و نشان عباسقلی خان پشت ابر مانده است؟ کارها و موقوفاتش هست، اما از خودش اطلاعات چندانی وجود ندارد. آن ها برایشان سؤال بود که راز بقای مدرسه علمیه عباسقلی خان چیست؟ زیرا همه مدارس دوران صفوی از بین رفته است. به نظر من راز ماندگاری، پاک بودن مالی است که وقف شده است.

تحويل موقوفه پس از ۴۱سال دوندگی تولیت فعلی مدرسه از سال ۸۷موقوفه مدرسه را از اداره کل اوقاف و امور خیریه خراسان رضوی تحويل گرفته اند، در حالی که ۱۴ سال مشغول پیگیری و تحقق این امر بوده اند. شاملو می گوید: این مدرسه و دیگر موقوفات عباسقلی خان ۶۰سال در دست اداره اوقاف بود

شعر بی هنریِ «علیمردان خان»، توطئه «پاکروان» بود

زمانی بیگلریگ والی خراسان بود و دستور ساخت مدرسه عباسقلی خان را به وزیر و پیشکارش، «سعدالدین محمد»، داد. در سردر بنا تاریخ ساخت آن ۱۰۷۷ قمری حک شده است. یک سال بعد عباسقلی خان ۷۶پارچه آبادی را وقف مدرسه و متولی آن را بزرگ ترین فرزند پسر خانواده منصوب کرد.

به گفته سیدی، این رسم تا زمان استانداری پاکروان ادامه داشته است، اما پاکروان که

عکس: عظیمه قربان افشار

را مصادره کند. شعر عباسقلی خان و پسر بی هنرش، علیمردان خان، هم با همین سیاست در میان مردم پخش می شود و دهان به دهان می چرخد. او می گوید: شاید از قضا در آن روزگار علیمردان خانی هم متولی مدرسه عباسقلی خان بوده و شاید بی کفایت و لالایی هم بوده اما این خانواده آدم های بزرگ بسیاری داشته و پخش این شعر فقط یک توطئه بوده است برای تصاحب موقوفه عباسقلی خان. براساس تاریخ، بعد از گرفتن تولیت از خاندان عباسقلی خان، تا سال ۸۶مدرسه عباسقلی خان را اوقاف اداره می کرد.

اینکه هیچ نقاشی و تصویری از عباسقلی خان باقی نمانده، حسرت خیلی از تاریخ پژوهان و علاقه مندان به تاریخ است، حسرت خانواده شاملو هم هست. انگار هر چه بیشتر او را جست و جو می کنند، کمتر می یابند. البته از نسل های گذشته عباسقلی خان عکس های متعددی در دست است که روی دیوار همان حجره ای که نشست بهودیم قاب شده بود. خوشبختانه نسخه های دست نویسی حاوی اشعار عباسقلی خان برجا مانده است که انجمن تاریخ پژوهان مراغه و انتشارات منشور سمیر در سال ۱۳۹۳ آن را در قالب کتابی با نام «مجمع الاسما» منتشر کرده اند. ویژگی این اشعار معمای بودن آن هاست. مسلما جای این نسخه خطی در موزه است. علی آقا می گوید: به جز این، سواد با رونوشت هایی از وقف نامه های خطی دیگری هم موجودند. براساس نوشته کتابچه «وقف نامه عباسقلی خان»، نسخه اصل وقف نامه عباسقلی خان موجود نیست. اما اکنون چندین سواد از وقف نامه یادشده باقی مانده است. قدیمی ترین سواد باقی مانده از وقف نامه عباسقلی خان، تاریخ ۱۱۰۷ قمری، یعنی ۲۹سال پس از نگارش نسخه اصل وقف نامه، را بر خود دارد و اکنون در مرکز اسناد اداره کل اوقاف و امور خیریه استان خراسان رضوی است که طول آن ۳متر و عرض آن حدود ۳۰سانتی متر است.

نسل هفتم کیسی شجره نامه خاندان سپهری شاملو پیش رویمان است. براساس شجره نامه، علیمردان خان پسر عباسقلی خان است و نسل فعلی، نسل هفتم هستند اما معلوم نیست تولیت وقفیات، در این نسل دقیقاً در دست چه کسانی بوده است. شاید برای خیلی ها سؤال باشد که چرا بازماندگان عباسقلی خان پس و پیش نام خانوادگی شان با هم فرق دارد. مثلا سپهری شاملو هستند یا صفوی شاملو. علی آقا می گوید تشابه اسم کوچک در خاندان عباسقلی خان زیاد بوده است. به همین دلیل هر خانواده ای پس و پیش نام خانوادگی اش چیزی افزوده است.

تصمیم متولی مدرسه برای از زیر خاک آوردن یک اثر تاریخی حمام عباسقلی خان موزه می شود

وما بعد از ۱۴سال دوندگی توانستیم مدرسه را با ۷۰میلیون بدهی از اداره اوقاف تحويل بگیریم. می آید، میلیاردي شده است.

روایت دفن حمام به گفته علی شاملو، بازار حضرتی و سرای گمرک هم موقوفه عباسقلی خان است (سرای گمرک، همان بازار نزدیک مدرسه است که متروکه شده هتل. حمامی هم در عباسقلی خان است اما مردم به اشتباه سرای عزیزا...اف را بازار عباسقلی خان می دانند). در کوچه باغ حسن خان نیز موقوفات زیادی هست، از جمله چند هتل. حمامی هم در نزدیکی مدرسه علمیه هست که حالا زیر خاک پنهان شده است و در دست استان قدس رضوی است. تنها نشان بیرونی حمام، یک منبع آب است. شاملو می گوید برنامه شان